

REISZ T. CSABA

Digitális tartalmak a történeti kutatás eszköztárában*

1990-ben legkedvesebb tanárom, dr. Bak Borbála egyetemi szakdolgozati témaként ajánlotta figyelmembe Lipszky János (1766–1826) huszártiszt életművének feldolgozását, aki nem katonai hőstetteivel, hanem Magyarország általános térképének elkészítésével tette nevét halhatatlanná.

A kutatásokat a diploma megszerzését követően is folytattam, ebből készítettem el kandidátusi disszertációmát 1997-ben. A kiadatlan forrásokat három ország gyűjteményeiben kellett feltárnom. Lipszky családja és leszerelését követően ő maga is Trencsén megyében lakott, így hagyatéka szlovákiai levéltárakban és múzeumban található. Katonai pályafutásának dokumentumait az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltára (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv), továbbá kisebb részben a magyar Hadtörténelmi Levéltár őrzi. Térképkészítő vállalkozásának eredményes megvalósulásához magyar főurak személyes, majd József nádor és a Helytartótanács hivatali segítsége kellett, így ezeket az iratokat a Magyar Országos Levéltár különféle fondjaiból gyűjtöttem össze. További kutatási eredményeimet is felhasználva, 2002-ben önálló kötetben jelentettem meg mindazt, ami akkori tudásom szerint Lipszky tevékenységéről egyáltalán megismerhető volt.¹ Úgy véltem, minden lehetséges forrást feltártam és feldolgoztam. Hogy ezt a véleményt pár év múlva már csalódásaim között kellett számon tartanom, azt elsősorban a különféle – nyomtatott kiadványokat és levéltári anyagot tartalmazó – digitális

adatbázisok okozták. Hozzáteszem persze, hogy az újabb adatok megtalálása, a témára vonatkozó ismeretek jelentős bővítése azért kárpótlást jelentett számomra.

Lipszky János és térképészeti vállalkozása – a „teljes” feldolgozás ismertetése

A Lipszky család őse, Márton – a korábbi szakírók szerint a fehérhegyi vereséget (1620. november 8.) követően menekülő cseh nemesség tagjaként – 1642 körül költözött át a morvaországi Németbródból Trencsénbe. Fia, Dániel 1643-ban városi polgárjogot, 1649-ben magyar nemességet szerzett, ezt követően egyre magasabb városi tisztségeket töltött be, 9 évig Trencsén város bírója is volt. A kismemesi evangélikus család későbbi leszármazóinak közéleti szerepvállalása jelentős mértékben visszaszorult, de ők is ezen a vidéken szereztek birtokokat.

Lipszky János középiskolai tanulmányait abban a pozsonyi evangélikus líceumban fejezte be, amelynek tanárai és diákjai között az államismereti iskola legjelesebb képviselőit, számos földrajzi, térképészeti mű szerzőjét fedezhetjük fel (Bél Mátyás, Tomka Szászky János, Mikoviny Sámuel, Korabinszky János Mátyás, Schwartner Márton, Schedius Lajos).

Lipszky 1784-ben önkéntes kadétként a Graeven-huszár-ezredben kezdte katonai pályafutását, de szolgálatának korai éveiben nem haditettekben, hanem előbb az ország első katonai, majd polgári célú kataszteri felmérésében szerezhett tapasztalatot, 1784–1787 között. Ezt követően, 1794-ig részt vett a török elleni küzdelmekben, állomásozott Galíciában, majd harcolt a forradalmi Franciaország ellen. Ezredparancsnoka, Vécsey Siegbert segédtisztjéül választotta, és mellette szolgált, 1795-től a magyar szellemi élet központjában, Pesten. 1795–1805 és 1806–1808 között felmentették egyéb katonai szolgálatok alól és Pestre rendelték, az volt a feladata, hogy Magyarország általános térképét elkészítse és megjelentesse. Az 1809. évi katonai eseményekben a magyar nemesi felkelés vezérkarához beosztva vett részt.² 1813-ban, ezre-

* 2010 tavaszán az Osztrák Állami Levéltár munkatársai mint a Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) főigazgatóját arra kértek, hogy rövid tanulmánnyal köszöntsem dr. Lorenz Mikoletzky főigazgató urat, akit hosszú intézményvezetői tevékenységétől visszavonulása közelgő alkalmából ünnepi kötettel ajándékoznak meg kollégái. Ez a dolgozat Mikoletzky főigazgató tiszteletére született meg, és 2011 kora nyarán megjelent az emlékkönyvben: *Reisz, T. Csaba: Digitale Inhalte im Instrumentarium der historischen Forschung. Beruf(ung): Archivar. Festschrift für Lorenz Mikoletzky, Teil I. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 55 (2011) 273–286. A tanulmány németre fordítását Tuza Csilla asszony, a MOL főlevéltárosa végezte, anyanyelvi szempontból pedig Karl Heinz úr nézte át és javította, munkájukat ezúton is köszönöm. Jelen cikk a német szöveg alapjául szolgáló magyar változat, releváns változtatásokkal (pl. a magyar címek németre fordítását elhagytam).

¹ *Reisz T. Csaba: Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. Bp., 2002.* Az összefoglalást ezen munkám alapján készítettem el, arra külön nem hivatkozom. A kötet nemcsak a Lipszky-vállalkozás monografikus feldolgozását foglalja magában, hanem a téma legfontosabb forrásait is közli, valamint a Lipszky-térképművek teljes katalógusát adja.

² Az itt végzett feladatairól készített jelentését ld.: *Reisz T. Csaba: Lipszky János jelentése a magyar nemesi felkelésnél történekről, 1809. Levéltári Közlemények*, 80 (2009) 255–298.

desként vonult nyugdíjba, és szülőfalujába, Szedlicsnára (ma Trenčianske Stankovce része, Szlovákia) tért haza, ahol sikeres gazdálkodással, birtokai felvirágztatásával, családi kúriájának felépítésével, továbbá Magyarország-térképének javításával foglalkozott. 1826-ban, egyenesági utódok nélkül halt meg, hagyatékát oldalági örökösei harmincéves pereskedésben jórészt felemésztették, ami megmaradt, az az 1950-es években szlovákiai állami levéltárakba került.

A huszártiszt katonai szolgálatának kezdete óta gyűjtötte a különféle térképvázlatokat, majd pesti tartózkodása idején kezdett hozzá Magyarország-térképének elkészítéséhez, e tevékenységéről 1825-ben papírra vetett emlékiratában mindössze egy hosszabb bekezdésben emlékezett meg:

„[1794-től Vécsey adjutánsaként] ezen tisztségem alkalmával, más szolgálati kötelezettségeim mellett, kihasználtam az időt, és maradék óráimat Magyarország és a hozzá csatlakozó határországok lehetőleg teljes térképének kidolgozására fordítottam, amihez teljes szolgálati időm alatt, vonulásaim és magánutazásaim során az anyagot már összegyűjtöttem. Ezt a munkát kezdetben egy önálló katonai-stratégiai mű magyarázatának szántam, amin már dolgozni kezdtem. Később a vállalkozásnak sok résztvevője lett, akik szorgalmat és igyekezetemet ösztökélték, kérték annak tényleges kiadását, és minden segítséget felajánlottak nekem. Ily módon végül nyílt vállalat lett belőle, miután ő cs. kir. felsége, József főherceg nádor, csakúgy a Helytartótanács és végül az Udvari Haditanács is melegen támogatta. Maga Károly főherceg, tábornagy személyesen serkentett és biztatott, egyidejűleg a munka teljes kidolgozásáig minden, a rangomhoz illő járandósággal, tényleges parancsokkal Pestre rendelt és támogatta, hogy a Tanulmányi Alap költségén csillagászati expedíciót szervezhessek. Én magam is végeztem magán csillagászati utakat, és igen komolyan készítettem az elengedhetetlenül szükséges anyagokat, mikor 1805-ben ismét kitért a háború Franciaországgal.”³

1798-ban Lipszkyt magyar főnemesek – leginkább gr. Festetics György, egykori ezredtársa – karolták fel és összeismertették József főherceggel. A nádor a Helytartótanács elnökeként a legfontosabb központi kormány szerv hivatalos segítségét is biztosította számára. Ennek keretében a Tanulmányi Alap költségén Bogdanich Dániel Imrét, a pesti egyetem csillagvizsgálójának segédjét csillagászati felméréseket végző expedícióra küldték 1798–1800 között, majd 1801-ben.

Lipszky 1799 tavaszán arra kérte a Helytartótanácsot, hogy mivel nem képes egyedül jó helynév- és térképanyagot összeállítani, kérjék fel az ország törvényhatóságait a javításban való közreműködésre. A Helytartótanács a kivitelezés részletes kidolgozására utasította a szerzőt, aki 1799. július 18-án terjesztette elő javaslatát. Összeállított egy formanyomtatványt (*Elenchus*), amelyben az adott vármegye összes helységét alfabetikus sorrendben felsorolta, továbbá készített ahhoz egy térképvázlatot (*Conspectus praevius incl. comitatus...*), azonos jelkulccsal (*explicatio signorum*). Az *elenchus* első íve részletes latin nyelvű javítási útmutatót is tartalmazott.

³ Reisz, T. Csaba: Egy elveszettnek hitt önéletírás – Lipszky János emlékirata. *Fons*, 1 (1994) 52–78. Hivatkozott rész: 62. Fordításban: Reisz T. Cs.: Magyarország i. m. 2002. 72.

A Helytartótanács 1799. július 23-án 12 vármegyének, majd szeptemberben a Fiumei kormányzóságnak és a magyar vármegyéknek küldte meg a megyei összeállításokat, azzal a kéréssel, hogy az abban talált hibákat javítsák, a hiányokat pótolják, ha pedig szükségesnek látják és rendelkezésükre áll, más, jobb térképet küldjenek be. A megyék támogatóan vagy húzódozva, esetenként csak az uralkodó dörgedelmes utasításának eleget téve a névmutatót és a térképet ellenőrizték, javították és visszaküldték a Helytartótanácsnak. Itt az ügyiratok mellől a névjegyzéket és a térképeket beérkezéskor leválasztották és azt rövid úton (*brevi manu*) Lipszkynek adták át. Az utolsó javítást Bihar vármegye küldte be 1802. október 1-jén, több mint három évvel a Helytartótanács leiratát követően.

A magyarországi javítás sikerén felbuzdulva Lipszky 1799. október 10-én levélben fordult az Erdélyi Guberniumhoz, hogy az ottani megyékre elkészített anyag kijavításának támogatását és elrendelését is megszerezze.⁴ Kérvényének egyik jelentősége, hogy ez Lipszky egyetlen autográf magyar nyelvű levele. A szerző a kérelemhez mellékelte a Helytartótanács javítást utasításba adó nyomtatott körrendeletét, továbbá az *Elenchus* egy kitöltetlen első ívét. A gubernium azonban – pár évtizeddel elmaradva az uralkodói akarat teljesítésében – még II. József térképkiadási tilalmát követte és a javításhoz nem járult hozzá, így az erdélyi anyag javítását másképp kellett a szerzőnek megoldania.

Lipszky 1799 szeptemberében a Horvát Főhadparancsnoksághoz is levelet intézett, tájékoztatva azt az eddig végzett munkájáról. Másolatban megküldte a megyei anyag javítását elrendelő helytartótanácsi körlevet és az *Elenchus* egy kitöltetlen első ívét, valamint jelezte, hogy az Erdélyi Gubernium hasonló szolgálatkészsége által az erdélyi anyag kijavítása is hamarosan megtörténik (ez valójában nem történt meg!). Így már csak egyetlen vágya maradt, hogy a határörvidékről is hasonló támogatásban részesüljön, mégpedig úgy, hogy az ezredenként összeállított névjegyzéket és térképvázlatot a tényleges állapot szerint nézzék át és a szükséges javításokat végezzék el az anyagon.⁵

A főhadparancsnokság az Udvari Haditanácstól kért irányítást az esetleges támogatás biztosításához. Lipszky hasonló megkeresését jelentette a Szlavóniai és Bánsági Főhadparancsnokság is, ezért az Udvari Haditanács tájékoztatást kért a Magyar Kancelláriától és a Magyarországi Főhadparancsnokságtól, hogy pontosan mi is ez a javítási tevékenység? Megnyugtató válaszokat kapva, az Udvari Haditanács végül 1799. november 20-án engedélyezte, hogy a javításban a főhadparancsnokságok részt vegyenek.

Lipszky a vármegyék és a katonai parancsnokságok által visszaküldött kijavított anyagot rövid úton átvette a Helytartótanácsától, majd 1802–1803 folyamán a végső vázlatokat elkészítette. A tisztázatokat átadta Prixner Gottfried lengyel és Karacs Ferenc magyar rézmetszőknek, akik 1804–1810 között elkészítették a rézlemezeket. Lipszky János térképészeti vállalkozása három részből állt. Az általános térkép (*Mappa*

⁴ MOL F 46. Gubernium Transylvanicum (in politicis), Ügyiratok, 9516/1799.

⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wiener Hofkriegsrat, 1799–34–62. Kiadva: Reisz T. Cs.: Magyarország i. m. 2002. 290–292.

generalis) 9 lapon, a hozzá csatlakozó 3 közigazgatási lappal együtt 1804–1808 között, a térkép névmutatója (*Repertorium*) 1808-ban, az áttekintő térkép (*Tabula generalis*) pedig 1810-ben jelent meg. A névmutató összeállítását a vállalkozásról rendszeresen tudósító Schedius Lajos, a pesti egyetem esztétikaprofesszora végezte.

A Helytartótanácsnak visszaküldött, kijavított anyagot rövid úton, minden további adminisztráció vagy visszavárás nélkül átadták Lipszkynek, aki ezt nyugállományba vonulásakor magával vitte otthonába. Utódainak vagyona feletti marakodása hagyatékának ezen részét is teljes mértékben megsemmisíteni látszott. A Lipszky-vállalkozás egyes fázisairól, így különösen az elenchus és a térképvázlatok összeállításáról csak a korabeli szaklapok beszámolóiból, valamint az Erdélyi Guberniumnak és a Horvát Főhadparancsnokságnak megküldött kitöltetlen Elenchus-ívekből szerezhettem információt. Sajnálattal kellett megállapítanom, hogy a kitöltött megyei anyagok elenyészettek, illetve szerencsés esetben is legfeljebb Szlovákiában várható felbukkanásuk.

Kandidátusi disszertációm 1997. augusztus 29-én nyújtottam be a Magyar Tudományos Akadémiának. 1997 októberében különös kéziratok térképek bukkantak fel egy aukción. Plihál Katalin, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Térképtárának vezetője gyanakodott, hogy talán Lipszky János kéziratok térképanyagáról van szó, és engem kért meg szakmai vélemény készítésére. Egyértelműen bebizonyítottam, hogy Lipszkynek éppen a vármegyékhez javításra megküldött, majd visszaérkezésük után a Helytartótanács által *brevi manu* kiadott vázlatokról van szó, és megvásárlásukat feltétlenül javasoltam (csak a szerencsének tudható be, hogy sikerült is az OSZK-nak a még el nem adott teljes anyagot megszereznie). A térképanyagon esetenként olvasható volt a „Bibliotheca Hedervariana” tulajdonbélyegző, amelyből világossá vált előtűnk, hogy a hédervári Viczay-Hédervály-kastélyban őrzött gyűjtemény maradványaival állunk szemben. E gyűjtemény 1926. évi leltárkönyve szerint akkor még 309 Lipszky-művet őriztek ott, és a II. világháború pusztításai okozhatták ezek elkallódását.⁶ Nyilvános védésem, illetve 2002-ben megjelent könyvemben már ezen források elemzését és feldolgozásba illesztését is elvégezhettem. Azt hittem, hogy amit tudhatunk, megírtam.

Új ismeretek Lipszky munkásságáról

1997-től – leszámítva azt az időt, amikor 2001–2003 között egyéb szakmai kihívások csábítottak más intézményekbe – a MOL-ban dolgozom. Levéltáros munkakörben, de főképpen hivatali vagy vezetői feladatokat intézek, és történészként legfeljebb munka után tudok kutatni.

Ha jól emlékszem, 2005 őszén a munkaidő végeztével egy új adatbázis találati eredményességét teszteltem. Az Arcanum Adatbázis Kft. korábban elkészített számos adatbázisát és

⁶ Az akkor előkerült térképanyag leírását és katalógusát adja Plihál Katalin: Térképi források és segédletek a „Mappa generalis regni Hungariae...” szerkesztésénél. A magyar térképészet nagyjai. (Szerk. Plihál Katalin.) Bp., 2001. 35–51.

elektronikus kiadványát egy online felületen egyesítette és Anacleto néven szolgáltatatta.⁷ Az adatbázisban kilenc témakörben – lexikonok, szótárak; történelem; levéltár; családtörténet, heraldika; honismeret; művelődés; irodalom; könyvészet; élővilág – 116 mű vagy periodika több száz kötete és füzete volt teljes szövegében kereshető módon közzétéve. Az adatbázisok iránti érdeklődésemet elsőként jól bevált keresőkérdéseim legkedveltebbjével („lipszky”) szoktam felkelteni, most is ez volt a főpróba.

A program számos, általam már ismert találatot is felhozott, újdonság volt viszont számomra, hogy a *Turul* című magyar heraldikai és genealógiai szaklapban is volt egy rekord: „A Khuen-Hédervály család hédervári levéltárából az Országos Levéltár szintén értékes iratanyagot vásárolt. ... Ugyanebből a levéltárból származó térképvázlatok minden valószínűség szerint Lipszky nagy hírű térképének voltak Délvidékre, valamint Erdélyre vonatkozó első vázlatai.”⁸ Megdöbbenő volt a felfedezés, hogy évek óta Lipszky kéziratok térképein „ülök”, itt vannak, velem egy épületben, és még csak nem is tudtam addig róluk! Másnap reggel azonnal kértem a Térképtár akkori munkatársát, hogy a térképeket keresse elő, de nyilvántartásaink, jegyzékeink, katalógusaink átböngészésével sem járt sikerrel. A térképanyagnak – úgy látszott – nyoma veszett.

A keresést nem adtam fel. Mivel iratanyag-vásárlásról szólt a cikk, megpróbáltam az erre vonatkozó levéltári ügyiratban tájékozódni. A levéltár levéltárának referense, Bertók Lajos kiválóan ismeri és kutatja saját adminisztratív múltunkat, így viszonylag könnyen előkerítette a kérdéses iratot, amelynek tárgya „Khuen-Hédervály Károly 10 darab kéziratok füzetet vételre kínál” volt. Nyomon vagyunk! Az ügy intézője dr. Wellmann Imre (1909–1994) történész és levéltáros volt, aki éles szemmel ismerte fel a portéka tényleges értékét:

„A bemutatott 10 füzet a megvételre felajánlónak, ill. megbízottjának közlése szerint a gr. Khuen-Hédervály család hédervári könyvtárából származó birtokösszeírásokat és térképeket tartalmaz. A valóságban, mint azt rövidesen sikerült megállapítanom, a történeti Magyarország 9 délvidéki vármegyéjének (Krassó, Temes, Torontál, Szerém, Verőce, Pozsega, Kőrös, Varasd, Zágráb) s a tengermenteknek helységnevtárából és hozzájuk csatolt kéziratok térképekből (összesen 25 db és 4 Görög-féle nyomtatott térképlap) van szó, a helységnevjegyzékek s nagyrészt a térképek is Lipszkytól erednek (mint az Lipszky egy aláírásából s a Lipszky-féle nyomtatásban is megjelent munkával való egyezésekből látható). Minthogy tehát itt Lipszky nagy jelentőségű, úttörő művének első vázlatáival van dolgunk, amelyek a térképészet története, de a településtörténet szempontjából is igen becsesek, s a helységnevek jegyzékében látható javításoknál és kiegészítésekknél fogva egyes helységek, ill. helységnevek kontinuitásának, ill. azonosságának kimutatása tekintetében is fontos szolgáltatásokat tehetnek, a vételre felajánlott 10 füzet s a hozzá-

⁷ Az adatbázis még ma is létezik, de ma már csak a Magyar Történelmi Társulat által kiadott Századok című történelmi folyóirat érhető el, a társulati tagok és az előfizetők számára. A korábbi teljes adatbázist a Tesuji szolgáltatja (www.tesuji.eu/anacleto), de szintén csak regisztrált felhasználók számára és elég bizonytalan működési feltételekkel.

⁸ Hivatalos értesítő a Magyar Országos Levéltár gyarapodásairól. [*Turul*] *A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*, (1947–1950) 27.

juk csatolt térképek értékét legalább 1000 Ft-ra becslöm s azokat megvásárlásra javaslom.”⁹

Wellmann 1948. december 18-án tett értékelését Jánossy Dénes főigazgató már aznap elfogadta, és a felajánlott anyagot 1000 forintért meg is vásárolta a levéltár.¹⁰ 1949. január 10-én Nagy Júlia már azt jegyezte fel az ügyiratra, hogy „10 füzetet, 25 drb kéziratos és 6 drb metszett térképet a térképtárban való elhelyezésre átvettem”.

Az eladó a nagy vételárra tekintettel vérszemet kaphatott, mert két héten belül újabb füzeteket kínált fel a levéltárnak. Az iratanyagot ismét Wellmann Imre értékelte, 1949. január 1-jén:

„A pótlólag megvásárlásra kínált anyag a következőkből áll. 1. Az ogulini határövezet területének helységnevjegyzéke, térkép nélkül; ez kiegészítésnek vehető a már megvásárolt horvátországi anyaghoz, bár nem tartozik pontosan annak sorozatába (német szöveg!). 2. Erdélyi magyar megyék, székely és szász székek helynevjegyzéke ugyancsak a XIX. sz. elejéről 29 füzetben, mindegyikben egy-egy odavetett, első térképvázlattal (valószínűleg szintén Lipszkytól); ezek a horvátországi és bánági anyaghoz hasonlóak. A füzetek és térképek folytatólagos sorszámozása (312–369) arra vall, hogy az anyag Erdélyt illetően valószínűleg teljes. 3. Erdély összesített helységnevtára, teljesen Lipszky kiadott munkájának megfelelő elrendezésben, de törlésekkel és javításokkal.

Az 1. alatti füzetnek különösebb értéke térkép nélkül nincsen, ráadásnak lehetne felfogni a már megvett anyaghoz. A 2. alatti helynevjegyzékét legalább 5–6 Ft-ra, a térképvázlatokat legalább 10–10 Ft-ra, összesen 435–464 Ft-ra, a 3. alatti kötetet legalább 100 Ft-ra, az egész anyagot tehát kb. 550–600 Ft-ra értékelem s megvásárlásra javaslom.”¹¹

Ezt az anyagot is a javaslatnak megfelelően, 600 Ft-ért vásárolta meg a levéltár, bár a döntés már lassabban született, talán az év eleji ínségesebb költségvetésnek köszönhetően, talán a főigazgató leváltása miatt. Február 19-én kapta meg a füzeteket a Térképtár, az ottani elhelyezésre átvételt február 24-én jegyezte fel az előadói Nagy Júlia. Az ügyirat másnap az irattárba került, hogy több mint 60 évig őrizze is titkát.

Úgy tűnt tehát, hogy a térképeket a Térképtár állományba vette. Hiába kutattam azonban végig a referenssel együtt az összes segédletet, a Lipszky-térképnek nem leltük nyomát, sőt, ebben az időszakban még csak nem is volt gyarapodás feltüntetve. Bertók Lajos kollégámat arra kértem, nézzen utána a levéltár régi személyzeti aktái között Nagy Juliának. Tájé-

⁹ MOL, Y 1. Magyar Országos Levéltár, Általános iratok. 877/1948. OL.

¹⁰ Az összeg jelentőségét jól érzékelteti, hogy pl. 1949. január 31-én egy budapesti négytagú munkáscsalád létfenntartási költségeinek kiszámításánál az egyes árucikkeket az alábbi költséggel vették figyelembe: 1 kg kenyér 1 Ft, 1 kg burgonya 0,54 Ft, 1 kg sertézsír 19,85 Ft, 1 kg marhahús (rostélyos, felső) 16,80 Ft, 1 kg kristálycukor 16 Ft. A család teljes heti ételmezési költsége 90,36 Ft, ruházati költsége 25,56 Ft volt, vagyis a vételárból a mintacsalád 8,6 hétig (két hónapig) fedezhette ételmezési és ruházati költségeit. *Czintula László: A létfenntartási költségindex szerkezete. Statisztikai Szemle, 27 (1949) január–május, 34–45. Vonatkozó hely: 36.*

¹¹ MOL, Y 1. 877/1948. OL.

koztatása csak növelte a kialakuló misztikumot, Nagy Júlia ugyanis soha nem dolgozott a MOL-ban!¹²

Sikertelen kutatásunk, a térképek szakirodalmi, majd ügyirati felfedezése és a jegyzékekben és raktárakban folytatott hiábavaló keresés álmodozást teremtett nekem. Arról álmodoztam ugyanis, hogy valami csoda folytán csak előkerülnek majd ezek a térképek, és abban bíztam, hogy ez rendkívüli eredmény lesz majd.

2009 őszétől e történetet elmesélve úgy folytatom az elbeszélést – hozzátéve mindig, hogy persze csak tréfálkozom –, hogy „ezért elhatároztam, hogy addig digitalizáljuk szisztematikusan az egész Térképtárat, amíg valahonnan elő nem kerülnek a térképek!” A valóságos történetek persze kicsit másképp zajlottak. Mikor 2003-ban visszatértem a MOL-ba, az intézmény vezetője, Gecsényi Lajos számos digitalizálási feladatot rám bízott. 2006-ban arra nyílt lehetőség, hogy igen szerény összegért, de pár ezer térképszelvényt digitalizáltassunk mérnöki szkenneren. A munkálatokat az Arcanum Adatbázis Kft. végezte, aki előbb 10 000, majd közel 5000 térképszelvényt digitalizált. 2006-ban előbb a Magyar Kamara 2292, azt követően a Helytartótanács közel 2822 darabos gyűjteményét kettős dupla DVD-n jelentettük meg, mindegyik kiadvány közel 15 GB-nyi tárhelyen fért csak el. A többi szelvény nyilvánosságra hozását későbbre halasztottuk, mert egyéb hivatali feladataink nem adtak lehetőséget arra, hogy az újabb kiadást előkészítsük. Ráadásul a Térképtár adatbázisának építése is lassan haladt, és enélkül kiadványt közreadni akkori intézményvezetői álláspont szerint nem volt szabad. A DVD-ket természetesen leellenőriztem, de Lipszky kéziratos térképei nem kerültek elő, és a digitalizálásban részt vevő munkatársaim sem jelezték, hogy előkerült volna a hön áhított irategyűttes.

A következő években (2007–2009) elképesztő módon megnövekedett a levéltárban folyó digitalizálási tevékenység. Egyrészt a középkori okleveleket, másrészt a kataszteri térképeket, majd a kataszteri oleátákat, a 20. századi minisztertanácsi iratokat, a Magyar Távirati Iroda híryanagát és még számos kisebb gyűjteményt digitalizáltunk és tettünk hozzáférhetővé, egyre gyakrabban interneten keresztül.

2009 késő nyarán az Arcanum vezetője, Biszak Sándor arra kért, vegyem meg egyszer elő a 2006-ban digitalizált térképanyagot, és nézzem meg, nem lehetne-e ebből egy teljes térképtári kiadványt készíteni? Akkor szembesültem azzal, hogy az átvétel után ennek az anyagnak az érdemi feldolgozása – hogy finoman fogalmazzak – erőforrás-szűkösség miatt folyamatosan későbbre halasztódott. Arra kértem a pár éve érkezett új referenst, dr. Török Enikőt, hogy ellenőrizze, milyen módon érhető el a teljes anyag. Más feladatok megbeszélése közben láttam, hogy számítógépén az adatbázist is böngész-

¹² Szóbeli megkeresésemre ugyanezt erősítette meg *Lakos János* is, aki a levéltár fennállásának 250. évfordulójára készítette el intézménytörténetét (A Magyar Országos Levéltár története. Bp., 2006). Nagy Júlia nem volt a MOL alkalmazottja, vélhetően csak az 1949. évi „politikailag megbízhatatlanok” elbocsátását követő személyzeti hiányosságok pótlására vezényelték át az 1934-ben felállított és ez időben még létező „Gyűjteményegyetem” másik intézményrészéből, az OSZK-ból. Nagy később az OSZK Térképtárának volt munkatársa.

ni tudja. Arra a kérdésemre, hogy ezt vajon én is elérhetem-e, megnyugtatóan, hogy a belső hálózaton keresztül természetesen hozzáférék ahhoz.

2009. szeptember 15. szerda. A hosszú hivatali nap után, öt óra körül, mielőtt hazaindultam volna, arra gondoltam, ki próbálom, hogy valóban elérem-e a belső levéltári hálózaton keresztül a Térképtárban digitalizált térképszelvényeket. Az adatbázis az Arcanum megszokott Folio Views programjában készült: bal hasáb az anyag hierarchikus struktúráját, jobb, szélesebb hasábjába pedig az egyes rekordokat: adatokat és nézőképeket tartalmazta. Végigléptetve a kurzort az egymás alatt sorjázó családi fondokon, megállapítottam, hogy nem most lesz itt az ideje annak, hogy az adatbázisban mélysegi kutatásokat végezzek. Az agy már döntött, a kéz még léptetett lefelé... Az S 103 törzsszámú állag címén azután megakadt a szemem: „Khuen-Héderváry család”. Hogy is volt ez? A Lipszky-térképeket a Khuen-Héderváryak egyik tagja, vagy legalábbis az ő megbízottja hozta be a levéltárba. Szinte öntudatlan kattintás a rekordra. 7 tétel, annyit végig tudok még nézni. Az első nézőképeken válogatott mértékben égésérült térképtörödékek voltak láthatók. A 6. tétel megpillantásánál viszont éreztem, megtaláltam, amit kerestem. A nézőképre kattintva teljes terjedelmében jelent meg előttem Lipszky annyira jellegzetes és általam jól ismert kézírása, hogy kétségem nem fért ahhoz: álomom megvalósulni látszott. Az adatbázisban a kép mellett annyi szerepelt: „[A melléklet nincs digitalizálva.] Mellékletek : 521 folio”. Ugyanez szerepelt a 7. tételnél: „[A melléklet nincs digitalizálva.] Melléklet ? : 196 folio”. A füzetekből az előkészítők kiemelték a térképeket, és csak azokat digitalizálták.

Már hazafelé sms-t küldtem a referensnek, hogy „megvan a Lipszky!”, a kezelőknek meg elektronikus levelet küldtem, hogy reggel náluk kezdenék, kérem őket, készítsék ki a két tételt. Egy nyugtalan, de reménytelen éjszaka után nagy izgalommal siettem a munkaszobába. És végre kézbevehettem, tanulmányozhattam a térképtörténet már eddig is legjobban adatolt térképművének kézirati, ügyirati jellegű anyagát. Korábban csak tanultam róla, most megéltem, mi az a katarzis.

A térképanyag hiánytalanul előkerült, és valóban azt tartalmazta, amit Wellmann Imre leírt, bár az iratcsomót őrző-védő deklire azt írták, hogy „Birtokösszeírások”. Az iratanyagból vált világossá, hogy Lipszky az egyes megyei Elenchusokba (a füzet végére) beragasztotta a térképvázlatokat, amelyeket aztán a javítás vagy a feldolgozás során leválasztottak és úgy helyeztek el a füzetben. A megyei javítók által tett észrevételeket, esetleges leveleket, vagy a kérésnek megfelelően megküldött más térképeket is az Elenchusba osztották, ügyiratjellegűen összefogva mindazt, ami egy megyére vonatkozik. Az Elenchus kapta az első számot, majd az abban levő többi térképanyag a soron következőket. E tény ismeretében válik érthetővé az 1997-ben előkerült Lipszky-térképek sorszámozása és az abban tapasztalható hézagok.¹³ Az ogulini ezrednek megküldött névjegyzék pedig olyan új ismerettel is

szolgál, hogy csak általa vált világossá, hogy míg a magyarországi vármegyék latin nyelvű jegyzéket és útmutatót kaptak, addig a katonai határőrvidékek ezredei számára német nyelvű útmutató készült.¹⁴

Tanulságok

Érzelmektől nem mentes beszámolómat levéltárosi és intézményvezetői szemmel tárgyilagos összegzéssel szeretném lezárni. Mik lehetnek ennek a konkrét kutatástörténetnek az általánosítható tanulságai?

1. A levéltárban őrzött iratanyag digitalizálása jelentősen megkönnyíti a feltárást. Ez érvényes lehet nagy projektekre is, ahol az iratanyagot többen – esetleg a kutatói közösség, önkéntes formában – tárják fel és rögzítik információit. A digitalizált képállomány kezelése könnyebb, a használat megszokozható, sőt sok esetben az eredetnél jobb minőségű olvashatóságot kínál. Tehát digitalizálni kell!

2. Nem feltétlenül szükséges megvárni, hogy a számos szakmai feladattal terhelt szakember(ek), a levéltárosok minden képhez megfelelő, elegendően bőséges, ellenőrzött és hiteles adatokat rendeljenek. Ez a megállapítás vagy eretnek, vagy forradalmi, de mindenképpen paradigmaváltás az eddigi „készüljön adatbázis, aztán majd digitalizálunk” szakmai állásponthoz képest. Éppen azért jelenthető ez ki, mert a levéltárosi kapacitásszűkösség egy-egy gyűjteményt évekre, évtizedekre elzárhat a kutatók elől, arra hivatkozva, hogy még nem jó az adatbázis, még tökéletesíteni kell stb. És hozzá kell tenni, hogy e feldolgozás éve alatt sem biztos, hogy a szakember tényleg szakember minden egyes (írás)mű beazonosításánál, vagyis egyáltalán nem bizonyos, hogy évtizedek múlva majd odaírja a térképhez, hogy „Lipszky-térkép”. Az anyagból ez ki sem derült egyértelműen. A témára specializálódott kutatónak viszont esetenként már egy nézőkép is, mindenestre maga a mű szempillantásnyi szemrevételezése elegendő ahhoz, hogy szerzőséget állapítson meg.

3. A digitális tartalmak közvetítése a mai informatikai közegben viszonylag könnyű; a hozzáférés demokratizálása, a kutatói társadalom hozzáférési szintjeinek növelése a levéltárak egyik első számú szakmai feladatává lépett elő. A tértől, időtől (és anyagi helyzettől) független hozzáférést az (ingyenes) internetes közzététel jelenti, amely kultúrpolitikai szempontból fenntartandó lehet (de akkor a kieső bevételeket megfelelő támogatással pótolni szükséges).

4. Célszerű a hozzáférhetővé tett tartalmak kutatók általi feltárást, feldolgozását is közkinccsé tenni, vagyis a megjelenítéssel egyidőben a hozzáadott információk könnyű és tartós rögzítésének is meg kell teremteni a lehetőségét. Erre a webkettes (web 2.0) alkalmazások egyre inkább lehetőséget kínálnak.

* * *

¹³ A térképanyag és a „mellékletek” digitálisan elérhetők a Magyar Országos Levéltár honlapján, a következő címen: http://www.mol.gov.hu/lipszky_janos_keziratos_terkepei.html

¹⁴ Az útmutató eredeti német szövegét a cikk végén közreadom.

Verzeichniß aller in Oguliner Gränz-Regiment befindlichen Ortschaften.

Anmerkung

Es erfolgt hiermit ein Verzeichniß, nebst einem vorläufig und nur obenhin verfertigten Entwurfe einer Chartre desselben Regiments; und zwar:

Erstlich. Das Verzeichniß aller in dem Gränz-Regiments-Numero befindlichen Ortschaften, Prädien u.s.w. in der Absicht, um den Effectiven Stand derselben sowohl, als die etwann vorkommenden orthographischen Fehler in Benennung der Ortschaften, dann die hie und da mangelhafte Rubriken nach der denen Ortschaften selbst zukommenden Qualification und Details, durch verständige und landeskundige Individuen zu berichtigen, zu ergänzen, oder nöthigenfalls auch mit Anmerkungen zu begleiten; nur ist zu bemerken, daß man in der Rubrique der Anmerkungen, keine etwann, in die innerliche Verfassung der Gränze einschlagende, sondern lediglich Beschreibungen merkwürdigen zu einer geographisch-topographischen Chartre erforderlichen Gegenständen verstehet.

Zweitens. Ein vorläufig, und nur obenhin verfertigter Entwurf einer Chartre desselben Regiments, worinn alle Ortschaften, Prädien; merkwürdigen Flüsse und Bäche, nicht minder die Haupt-, Commercial-, Land- und Post-Strassen, und sonstigen bemerkenswerthen Gegenständen dieses Regiments-Districts, gegen einander ersichtlich. Man bittet hierinn:

1.) Alle in diesem Entwurfe der Chartre vorfindige Oerter, mit möglichster Genauigkeit und strengsten Prüfung durchzugehen, und selbe mit dem mitfolgenden Verzeichnisse (welches aber erst vorher genau rectificirt werden muß) zu vergleichen: Ob nicht irgend ein Ort, oder Prädium hier fehlerhaft geschrieben, oder gar ausgelassen wäre: in welchem Falle man bittet, solches durch Sach- und Localkundige Männer rectificiren, und den ausgelassenen Ort, in seine gehörige Lokalität hinein zeichnen zu lassen, und überhaupt, die gegenwärtige Chartre mit dem beyliegenden Verzeichnisse, richtig übereinstimmen zu machen.

2.) Alle Haupt-Strassen des Regiments-Districts wohl bezeichnen, und durch die betreffende Oerter genau durchzuführen, und nachdem in der Chartre beygefügtten Zeichen anzudeuten: wo? durch welche Oerter? und wie weit die gemachten, und eben so die ungemachten Commercial-, Land- und Post-Strassen gehen.

3.) Den Lauf der Flüsse, Bäche, so wie die Lage und Umfang der beträchtlichen Seen, Sümpfen und Morästen, die sich in dem Regiments-Districten vorfinden, wohl zu prüfen, und an den gehörigen Orten, die Ueberfurthen, oder vorzüglichsten Brücken zu bezeichnen.

4.) Die namhaften Gebürge, desgleichen einzelner Kirchen, Klöster, Schlösser, und andere merkwürdige in eine geographisch-topographische Chartre gehörige Gegenstände, z.E. Bergwerke, Glashütten, Gesund- oder Sauerbrunnen, Bäder, u.s.w. nach ihrer Localität in der Chartre zu beurtheilen, und zu berichtigen, oder wenn sie fehlen sollten, mit dem angemerkten Zeichen anzudeuten.

Ueberhaupt stehet es denen betreffenden, denen die Beurtheilung der Chartre von Seiten des Regiments anvertrauet wird, ganz frey, den beyschließigen Entwurf der Regiments-Bezirks Chartre, (der nur zum Fingerzeug dienen soll) nach Willkühr zu corrigiren, zu radiren, und so die Chartre dieses Gränz-Regiments zu rectificiren; ja sogar, wenn das Regiments-Commando allenfalls eine bessere vorhanden hätte, auch nach Gefallen eine andere zu unterlegen.

Zum Schluß bittet man diejenigen Männer, welche die Prüfung, Durchsicht, Berichtigung und Vervollkommung, sowohl des Verzeichnisses, als der Chartre übernehmen und ausgeführt haben werden, ihre Namens-Unterschriften, nebst den begleitenden Character, unter die einzusendenden Exemplarien gefälligst zu setzen, um dieselben zu ihrem verdienten Ruhm, und zum Verweise der öffentlichen Dankbarkeit verewigen zu können.

Térkép végén a szerző feljegyzése:

Notta: Wenn die Gränze dieses Regiments bey der Neuen Regulirung der Gränze gegen der Turkey, einer änderung unverliegen sollte, so bittet man selbe zu rectificiren.